

İmanlı Məhəmməd Nağı oğlu,

Azərbaycan Dövlət Dənizçilik Akademiyasının Humanitar fənlər kafedrasının müəllimi, professor

Ünvan: Bakı şəhəri, AZ1000, Zərifə Əliyeva küçəsi, 18

E-mail: mahammad_imanli@mail.ru

UOT 341.225

DOI: <https://doi.org/10.30546/2218-9130.043.2026.501>

BEYNƏLXALQ DƏNİZ HÜQUQUNUN TƏKAMÜLÜ: ƏSAS PRİNSİPLƏR, HÜQUQİ REJİMLƏR VƏ XƏZƏR REGIONUNA TƏSİRİ

Açar sözlər: *beynəlxalq hüquq, konvensiya, dəniz hüququ, dövlətlərarası münasibətlər, dəniz sərhədləri, milli dəniz hüququ, Beynəlxalq Dəniz Təşkilatı, beynəlxalq iqtisadi əlaqələr.*

Ключевые слова: *международное право, конвенция, морское право, межгосударственные отношения, морские границы, национальное морское право, Международная морская организация, международные экономические отношения.*

Keywords: *international law, convention, law of the sea, interstate relations, maritime borders, national maritime law, International Maritime Organization, international economic relations.*

Giriş

Beynəlxalq dəniz hüququ (*bundan sonra – BDH*) dövlətlərin dəniz məkanlarında fəaliyyətini, suveren hüquqlarını və beynəlxalq öhdəliklərini tənzimləyən beynəlxalq hüququn mühüm sahəsidir. Bu hüquq sahəsi yalnız gəmiçilik və ticarət münasibətləri ilə məhdudlaşmır, həm də dəniz resurslarının istismarı, ekoloji təhlükəsizlik, dəniz mühitinin qorunması və beynəlxalq əməkdaşlıq məsələlərini əhatə edir.

Müasir mərhələdə beynəlxalq dəniz hüququnun əsas normativ bazasını 1982-ci ildə qəbul edilmiş **BMT-nin Dəniz Hüququ Konvensiyası (UNCLOS – United Nations Convention on the Law of the Sea)** təşkil edir. Konvensiya dünya okeanında hüquqi sabitliyin və nizamın təmin edilməsində fundamental rol oynayır.

Beynəlxalq dəniz hüququnun inkişafına qısa nəzər

Beynəlxalq dəniz hüququ uzun tarixi inkişaf yolu keçmişdir. Qədim dövrlərdə formalaşan ilkin prinsiplər orta əsrlərdə ticarət və dövlətlərarası münasibətlər çərçivəsində təkmilləşmiş, XVI–XVII əsrlərdə Hüqo Qrotsi (Hugo Grotius) kimi hüquqşünasların elmi əsaslandırmaları ilə beynəlxalq səviyyəyə yüksəlmişdir. XIX–XX əsrlərdə beynəlxalq konvensiyalar və XX əsrdə UNCLOS müasir beynəlxalq dəniz hüququnun əsasını təşkil edir. Müasir dövrdə dəniz hüququ yalnız suverenlik və ticarət məsələlərini deyil, həm də ekoloji, təhlükəsizlik və tənzimləmə sahələrini əhatə edir.

Qədim sivilizasiyalarda, xüsusilə Finikiya, Misir, Yunanıstan və Roma dövrlərində dənizlə bağlı hüquqi normalar formalaşmağa başlamışdır. Finikiyalılar və yunanlar dəniz ticarəti ilə məşğul olurdular və gəmiçilikdə qarşılıqlı

münasibətləri müəyyən edən əsas qaydalar tətbiq edilirdi [7].

Qədim Yunanıstanda “Mare Liberum” (azad dəniz) anlayışı ilkin formalarını almışdır; burada dəniz sahələrinin sərbəst istifadəsi dövlətlərarası münasibətlərdə əsas prinsip kimi qəbul olunurdu. Roma İmperiyasında isə gəmiçilik və dəniz ticarəti ilə bağlı xüsusi hüquqi qaydalar mövcud idi. Məsələn, “Lex Rhodia de iactu” adlı qanun dənizdə yükün atılması halları və məsuliyyət prinsiplərini tənzimləyirdi.

Orta əsrlərdə Avropa dövlətləri arasında dəniz hüququnun inkişafı bir sıra şəhər-dövlətlər, xüsusilə Venesiya və Genuya tərəfindən təşviq olunmuşdur. Bu dövrdə dəniz ticarətinin təhlükəsizliyi və gəmilərin mühafizəsi üçün xüsusi qaydalar formalaşmışdır [10].

Xüsusilə, Venesiya Ticarət Kanonları və Lübeç Dəniz Qaydaları (Seerecht) dəniz müqavilələri, gəmiçilərin məsuliyyəti və dəniz ticarətindəki risklərin bölüşdürülməsi prinsiplərini müəyyən etmişdir. Bu dövrdə dənizdə suverenliyin təşəkkülü başlanmış və “dərindən azad istifadəsi” prinsipi formalaşmağa başlamışdır.

XVI əsrdə Avropada böyük dəniz dövlətləri – İspaniya, Portuqaliya, Hollandiya və İngiltərə – ticarət və kolonial siyasət yürüdükdülər. Bu dövrdə dəniz hüququ həm dövlətlərarası, həm də ticarət münasibətlərində vacib hüquqi mexanizmə çevrilmişdir [9].

Holland hüquqşünası Hüqo Qrotsi 1609-cu ildə “Mare Liberum” əsərində dənizlərin azad istifadəsi prinsipini elmi şəkildə əsaslandırdı. Qrotsiyə görə, heç bir dövlət dənizləri öz mülkiyyətinə ala bilməz, ticarət və gəmilərin sərbəst hərəkəti beynəlxalq hüququn əsas prinsipidir.

Bu dövrdə dəniz hüququ həm də hərbi məqsədlər üçün istifadə olunurdu. İngiltərə “Mare Clausum” (qapalı dəniz) prinsipini inkişaf etdirərək müəyyən dəniz sahələrini öz nəzarətinə aldı və bu, dəniz hüququnda dövlətlərin suverenliyinin təşəkkülünə təsir göstərdi.

XIX əsrdə dəniz hüququ sahəsində normativ bazanın beynəlxalq səviyyədə formalaşması başlandı. Beynəlxalq konvensiyalar və müqavilələr dəniz hüququnun əsas standartlarını müəyyən etdi:

- **1910-cu il Brüssel Konvensiyası** – dəniz qəzalarının qarşısının alınması və gəmiçilərin məsuliyyəti haqqında;

- **1924-cü il Brüssel Konvensiyası (Haaqa Qaydaları)** – konosamentin standartlaşdırılması;

- **1958-ci il Cenevrə Dəniz Hüququ Konvensiyası** – dəniz sahələrinin hüquqi statusunu, kontinent şelfi, daxili sular və ərazi sularını tənzimlədi.

XX əsrin ortalarından sonra BMT çərçivəsində **UNCLOS (1982-ci il)** qəbul edildi. Bu konvensiya müasir beynəlxalq dəniz hüququnun əsas sənədidir və ərazi suları, iqtisadi zonalar, kontinent şelfi, dəniz resurslarının istifadəsi, dəniz ticarəti və ətraf mühitin qorunmasını tənzimləyir.

Müasir dövrdə beynəlxalq dəniz hüququ bir sıra sahələr üzrə genişlənmişdir:

1. Ekoloji tənzimləmə – MARPOL Konvensiyası (1973/78) dənizlərin çirklənməsinin qarşısını almağa yönəlib.

2. Dəniz təhlükəsizliyi – SOLAS Konvensiyası (1974) gəmiçilik təhlükəsizliyini təmin edir.

3. Dəniz ticarəti və gəmiçilik hüququ – Rotterdam və Haaqa konvensiyaları ticarət əməliyyatlarını standartlaşdırır.

4. Mübahisələrin həlli – Beynəlxalq Dəniz Tribunalı və arbitraj prosedurları dövlətlərarası mübahisələrin sülh yolu ilə həllinə imkan yaradır [8].

Bu dövrdə həmçinin milli dəniz hüququ sistemi ilə beynəlxalq normaların integrasiyası vacib məsələ kimi diqqət mərkəzindədir. Məsələn, Rusiya, Türkiyə və Azərbaycan kimi dövlətlər UNCLOS prinsiplərini öz qanunvericilik bazalarına daxil edərək dəniz siyasətini tənzimləyirlər [11].

Beynəlxalq dəniz hüququnun ümumi prinsipləri

Beynəlxalq dəniz hüququnun ümumi prinsipləri dünya okeanlarında sülhün, təhlükəsizliyin və sabitliyin təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Bu prinsiplər dəniz məkanlarının hüquqi rejimini müəyyən edir, dövlətlərin dənizlər üzərində hüquq və vəzifələrini tənzimləyir, eyni zamanda dəniz resurslarının ədalətli, ağlabatan və davamlı istifadəsini təmin etməyə xidmət edir. Beynəlxalq dəniz hüququnun prinsipləri dənizlərin azadlığı, dövlətlərin suveren hüquqları, mübahisələrin sülh yolu ilə həlli və dəniz mühitinin qorunması kimi fundamental ideyalara əsaslanır [6].

1. Açıq dənizlərin azadlığı prinsipi (*Principle of the Freedom of the High Seas*).

Açıq dənizlərin azadlığı prinsipi beynəlxalq dəniz hüququnun əsas və klassik prinsiplərindən biridir və tarixi olaraq “Mare Liberum” (azad dəniz) doktrinasına əsaslanır. Bu prinsipə görə, heç bir dövlət açıq dənizlərə və beynəlxalq sulara öz mülkiyyəti kimi yanaşa və bu ərazilər üzərində suverenlik iddia edə bilməz. Açıq dənizlər bütün dövlətlər üçün açıqdır və onların ümumi istifadəsinə xidmət edir.

Bu prinsip ilk dəfə 1609-cu ildə holland hüquqşünası Hüqo Qrotsi tərəfindən yazılmış “Mare Liberum” əsərində elmi şəkildə əsaslandırılmışdır. Qrotsi dənizlərin təbiətinə görə bölünməz olduğunu və bütün bəşəriyyət tərəfindən sərbəst istifadə edilməli olduğunu qeyd etmişdir. Bu fikir beynəlxalq ticarətin, gəmiçiliyin və dənizlərarası əlaqələrin inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Müasir dövrdə açıq dənizlərin azadlığı prinsipi 1982-ci il BMT Dəniz Hüququ Konvensiyası (UNCLOS) ilə hüquqi cəhətdən möhkəmləndirilmişdir. Konvensiyaya əsasən açıq dənizlərdə sərbəst üzmə, uçuş, balıqçılıq, elmi tədqiqat və beynəlxalq ticarət fəaliyyətləri beynəlxalq hüquq normalarına uyğun şəkildə həyata

keçirilir. Bu prinsip dövlətlər arasında bərabər imkanların yaradılmasına və beynəlxalq əməkdaşlığın gücləndirilməsinə xidmət edir [5].

2. Dövlətlərin suverenliyi prinsipi (*Principle of State Sovereignty*).

Dövlətlərin suverenliyi prinsipi beynəlxalq dəniz hüququnda mühüm yer tutur və sahilyanı dövlətlərin öz ərazi suları üzərində tam və müstəsna hüquqlara malik olduğunu təsbit edir. Ərazi suları sahildən etibarən 12 dəniz mili məsafəni əhatə edir və bu zonada dövlət öz qanunvericiliyini tətbiq etmək, təhlükəsizliyi təmin etmək və təbii resursları istismar etmək hüququna malikdir.

Bu prinsip dövlətlərin ərazi bütövlüyünün qorunmasına, dəniz sərhədlərinin müəyyən edilməsinə və dövlətlərarası mübahisələrin qarşısının alınmasına xidmət edir. Bununla yanaşı, suverenlik prinsipi beynəlxalq dəniz hüququnun digər prinsipləri, xüsusilə açıq dənizlərin azadlığı prinsipi ilə balanslaşdırılmalıdır [14].

Əsas hissə

Suverenlik yalnız ərazi suları ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda sahilyanı dövlətlərin müstəsna iqtisadi zonada (*EEZ – Exclusive Economic Zone*) yerləşən canlı və cansız resurslardan istifadəyə dair suveren hüquqlarını da əhatə edir. Lakin bu hüquqlar beynəlxalq hüququn tələblərinə uyğun olaraq həyata keçirilməli və digər dövlətlərin qanuni maraqlarına zərər vurmamalıdır.

3. Mübahisələrin sülh yolu ilə həlli prinsipi (*Principle of the Peaceful Settlement of Disputes*).

Beynəlxalq dəniz hüququnda dövlətlər arasında yaranan mübahisələrin sülh yolu ilə həlli əsas prinsiplərdən biridir. Bu prinsip silahlı qarşıdurmaların qarşısını almağa, beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyi qorumağa yönəlmişdir. Dəniz sərhədlərinin müəyyən edilməsi, balıqçılıq hüquqları, gəmiçilik fəaliyyəti və dəniz resurslarının istismarı ilə bağlı məsələlər dövlətlər arasında mübahisələr yarada bilər [13].

Bu cür mübahisələr beynəlxalq hüquqi mexanizmlər vasitəsilə, o cümlədən danışıqlar, arbitraj və beynəlxalq məhkəmələr yolu ilə həll edilməlidir. Xüsusilə aşağıdakı beynəlxalq qurumlar mühüm rol oynayır:

- Beynəlxalq Dəniz Hüququ Tribunalı (ITLOS) – dəniz hüququna dair mübahisələrin həlli üzrə ixtisaslaşmış beynəlxalq məhkəmə orqanıdır;

- Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi (ICJ) – dəniz sərhədləri, suverenlik və müstəsna iqtisadi zonalarla bağlı mübahisələrə baxır.

4. Dəniz mühitinin qorunması prinsipi (*Principle of the Protection and Preservation of the Marine Environment*).

Dənizlər və okeanlar yalnız iqtisadi fəaliyyətlər üçün deyil, həm də global ekosistemin davamlılığı üçün həyati əhəmiyyət daşıyır. Buna görə də dəniz mühitinin qorunması beynəlxalq dəniz hüququnun əsas prinsiplərindən biridir. Dövlətlər dənizlərin çirklənməsinin qarşısını almaq, bioloji müxtəlifliyi qorumaq və ekoloji tarazlığı saxlamaq öhdəliyinə malikdirlər [17].

Bu sahədə əsas beynəlxalq sənədlərdən biri MARPOL Konvensiyası (1973/78) olub, dənizlərin neft və kimyəvi maddələrlə çirklənməsinin qarşısını almağa yönəlmişdir. Eyni zamanda SOLAS Konvensiyası (1974) gəmiçilik təhlükəsizliyini təmin etməklə dolayı yolla dəniz mühitinin qorunmasına xidmət edir.

5. Dövlətlərin suveren bərabərliyi və qarşılıqlı hörmət prinsipi (*Principle of Sovereign Equality of States and Mutual Respect*).

Beynəlxalq dəniz hüququ dövlətlərin suveren bərabərliyi prinsipinə əsaslanır. Bu prinsipə görə, bütün dövlətlər ölçüsündən, iqtisadi və hərbi gücündən asılı olmayaraq hüquq və vəzifələr baxımından bərabərdir. Dəniz hüququ sahəsində də dövlətlər arasında ayrı-seçkiliyə yol verilmir.

Bu prinsip dövlətlərin qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlıq əsasında dəniz resurslarından

istifadə etməsini, mübahisələri dinc yolla həll etməsini və beynəlxalq öhdəliklərə riayət etməsini tələb edir [15].

6. Açıq dənizlərin azadlığı prinsipi (praktiki aspektlər) (*Practical Aspects of the Freedom of the High Seas*).

Açıq dənizlər bütün bəşəriyyətin ümumi sərvəti hesab olunur və burada heç bir dövlət mülkiyyət hüququ iddia edə bilməz. Açıq dənizlərdə üzmə, uçuş, balıqçılıq və beynəlxalq ticarət fəaliyyəti azaddır və beynəlxalq hüquqla qorunur.

Bu prinsip dünya ticarətinin davamlılığı və beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır və dövlətlər arasında qarşılıqlı razılaşmalar və beynəlxalq normalar əsasında həyata keçirilir.

7. Ədalətli və əqlabatan istifadə prinsipi (*Principle of Equitable and Reasonable Use (Utilization)*).

Dəniz resurslarının ədalətli və əqlabatan istifadəsi beynəlxalq dəniz hüququnun mühüm prinsiplərindən biridir. Sahilyanı dövlətlər öz ərazi suları və müstəsna iqtisadi zonalarında resurslardan istifadə hüququna malik olsalar da, bu istifadə digər dövlətlərin hüquqlarına zərər vurmamalıdır [16].

Xüsusilə açıq dənizlərdə balıqçılıq, neft və qaz hasilatı zamanı dövlətlər beynəlxalq hüququn tələblərinə riayət etməli və resurslardan istifadə zamanı qarşılıqlı maraqlar balansını qorumağa borcludurlar.

8. Davamlı inkişaf və dəniz resurslarından səmərəli istifadə prinsipi (*Principle of Sustainable Development and Sustainable Use of Marine Resources*).

Dənizlərdən və okeanlardan istifadə səmərəli, davamlı və məsuliyyətli şəkildə həyata keçirilməlidir. Bu prinsip iqtisadi inkişafı ətraf mühitin qorunması arasında tarazlığın təmin edilməsini nəzərdə tutur. Dövlətlər öz resurslarından optimal şəkildə istifadə etməklə ya-

naşı, digər dövlətlərin hüquqlarına və gələcək nəsillərin maraqlarına hörmət etməlidirlər [12].

Dənizlərin və okeanların qorunması yalnız iqtisadi deyil, həm də sosial məsuliyyət daşıyır. Beynəlxalq dəniz hüququ dövlətlərə dəniz mühitinin qorunması, bioloji müxtəlifliyin saxlanması və global ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində hüquqi öhdəliklər qoyur.

Dəniz zonalarının hüquqi rejimi

Beynəlxalq dəniz hüququnda dövlətlərin dənizlər üzərindəki hüquqları onların sahillərindən olan məsafəyə görə müəyyən edilir. Bu, dəniz zonalarının hüquqi rejimini müəyyənləşdirir. Dəniz hüququnun əsas prinsiplərindən biri, dövlətlərin ərazi sularında tam suverenlik, digər zonalarda isə bəzi məhdudiyyətlər və hüquqların tətbiq edilməsidir.

1. **Ərazi Suları (12 mil):** Dövlətin tam suverenlik hüququna malik olduğu ərazi suları, sahilədən 12 dəniz mili məsafəyə qədər uzanır. Bu zonada, dövlətlər ticarət, gəmiçilik, təbii sərvətlərin istismarı və təhlükəsizlik məsələlərini öz müstəqil qanunları ilə tənzimləyir. Bura, həmçinin sərhəd mübahisələrinin ən çox yaşandığı bölgədir, çünki hər bir dövlət öz ərazi sularında tam nəzarətə malikdir.

2. **Müstəsna İqtisadi Zona (200 mil):** Dövlətin bu zonada balıqçılıq, enerji resursları (neft və qaz) və digər təbii sərvətlər üzərində müstəsna hüquqları vardır. Ancaq bu sahə beynəlxalq ticarət və gəmiçilik üçün açıqdır. Yəni, digər dövlətlər bu ərazidə ticarət və gəmiçilik fəaliyyətlərini aparsalar da, onların iqtisadi resursları üzərində müstəsna hüququ sahil dövlətinə aiddir [4].

3. **Açıq Dəniz (Beynəlxalq Sular):** Açıq dənizlər heç bir dövlətin suverenliyinə tabe deyil və beynəlxalq ictimaiyyətin ümumi irsi kimi qəbul edilir. Bu zona, xüsusilə ticarət və gəmilərin sərbəst hərəkəti üçün vacibdir, çünki heç bir dövlət bu əraziləri mülkiyyətinə götürə bilməz.

Xəzər dənizinin xüsusi hüquqi statusu (Azərbaycan kontekstində)

Xəzər dənizi beynəlxalq hüquqda unikal mövqeyə malik qapalı su hövzəsidir. Onun hüquqi statusu uzun müddət qeyri-müəyyən olmuş və xüsusilə Sovet İttifaqının dağılmasından sonra sahiləyanı dövlətlər arasında ciddi mübahisələrə səbəb olmuşdur.

Xəzər dənizinin sovet dövründəki hüquqi rejimini və postsovet mərhələdə baş verən dəyişiklikləri Azərbaycan kontekstində aşağıdakılar kimi təsbit etmək olar.

Sovet dövründə Xəzər dənizi beynəlxalq hüquqda klassik “dəniz” anlayışı çərçivəsində qiymətləndirilməmiş, SSRİ və İran İslam Respublikası arasında ümumi istifadə edilən qapalı su hövzəsi kimi qəbul olunmuşdur. Bu səbəbdən Xəzərə BMT-nin Dəniz Hüququ Konvensiyasının normaları tətbiq edilməmişdir.

Həmin dövrdə Xəzər hövzəsində hüquqi rejimi əsasən Sovet-İran müqavilələri ilə tənzimləyirdi:

- 1921-ci il Sovet-İran Dostluq Müqaviləsi: bu müqaviləyə əsasən, Xəzər dənizi yalnız SSRİ və İran üçün açıq elan edilmiş, üçüncü dövlətlərin Xəzərdə hərbi iştirakına qadağa qoyulmuşdur;

- 1940-cı il Sovet-İran Ticarət və Naviqasiya Müqaviləsi: tərəflərin 10 millik balıqçılıq zonası tanınmış, dənizin qalan hissəsi isə ümumi istifadəyə verilmişdir [18].

Həmin iki müqavilədə Xəzər dənizinin dibi-nin sektorlara bölünməsi barədə müddəa mövcud olmamışdır.

Sovet dövründə Azərbaycan SSR müstəqil beynəlxalq hüquq subyekti olmadığı üçün Xəzər dənizi ilə bağlı hüquqlarını birbaşa həyata keçirə bilmirdi. Xəzərdə neft və qaz yataqlarının istismarı SSRİ-nin daxili inzibati bölgüsü əsasında aparılırdı və bu bölgü beynəlxalq hüquqi xarakter daşıyırdı.

Həmçinin, Sovet dövründə Xəzər dənizi ilə bağlı ciddi hüquqi mübahisələr mövcud olmasının əsas səbəbləri aşağıdakılardır:

- sahilyanı dövlətlərin sayının yalnız iki olması (SSRİ və İran);

- Xəzərin qapalı və ikitərəfli idarə olunan su hövzəsi kimi qəbul edilməsi;

- dəniz dibinin bölünməsi və sektorlaşdırılması məsələsinin gündəmdə olmaması.

Postsovet dövrdə Xəzərin hüquqi statusunda dəyişikliklər yeni geosiyasi reallıqlardan irəli gəlmişdir.

1991-ci ildə SSRİ-nin dağılması ilə Xəzər dənizinin sahilyanı dövlətlərinin sayı beşə çatmışdır: Azərbaycan, Rusiya, Qazaxıstan, Türkmənistan və İran. Bu vəziyyət sovet dövründə mövcud olan hüquqi mexanizmlərin aktual olmamasına səbəb olmuşdur.

2018-ci ildə qəbul edilmiş Aktau Konvensiyası Xəzər dənizinin yeni hüquqi statusunu müəyyən etmişdir. Bu sənəd Xəzərlə bağlı uzunmüddətli hüquqi qeyri-müəyyənliyi aradan qaldırmağa yönəlmişdir.

2018-ci ildə **Aktau Konvensiyası** ilə Xəzər dənizinin hüquqi statusu müəyyən edilmişdir:

- **Sahilyanı dövlətlərin ərazi suları və balıqçılıq zonası:** Aktau Konvensiyasına əsasən, Xəzər dənizində sahilyanı dövlətlərin 15 millik ərazi suları və əlavə 10 millik balıqçılıq zonası müəyyən edilmişdir. Bu sahələrdə hər bir sahil dövləti öz iqtisadi fəaliyyətlərini sərbəst şəkildə həyata keçirə bilər;

- **Kənar dövlətlərin hərbi iştirakı:** Xəzər dənizində kənar dövlətlərin hərbi iştirakına qadağa qoyulmuşdur. Bu, Xəzərin regional təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə alınmış bir tədbirdir və yalnız sahil dövlətləri arasında hərbi əməkdaşlıq mümkündür;

- **Dəniz dibi sektorlara bölünür, su səthi isə ümumi istifadəyə verilir:** dəniz dibi, hər bir sahil dövləti üçün sektorlara bölünür və bu sahələr üzrə təbii sərvətlərdən istifadəyə müvafiq hüquqlar verilir. Ancaq su səthi ümumi istifadə üçündür və burada heç bir dövlətin öz mülkiyyət hüququ yoxdur [3].

Azərbaycan üçün 2018-ci il Aktau Konvensiyası Xəzərdə suveren hüquqların hüquqi əsasda təmin edilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir hüquqi inkişaf və yeni müqavilələr

Beynəlxalq dəniz hüququ zamanla inkişaf edir və yeni çağırışlarla üzləşir.

Müasir dövrdə bu hüquq sahəsi bir neçə mühüm müqavilə və beynəlxalq sənəd ilə güclənmişdir:

- **BBNJ Müqaviləsi (2023/2025):** bu müqavilə “Açıq dənizlərdə bioloji müxtəlifliyin qorunması və dayanıqlı istifadəsi” məqsədini daşıyır. Bütün dünya okeanlarının milli yurisdiksiyadan kənar sahələrini əhatə edən bu sənəd ekosistemlərin və bioloji müxtəlifliyin mühafizəsi sahəsində yeni hüquqi mexanizmlər və normativ çərçivə müəyyən edir. 2025-ci il 19 sentyabr tarixində müqavilənin 60-cı ratifikasiyası tamamlanmış və bununla da onun qüvvəyə minməsi üçün tələb olunan şərtlər təmin edilmişdir;

- **İqlim Dəyişikliyi və Dəniz Səviyyəsinin Qalxması:** iqlim dəyişikliyi nəticəsində dəniz səviyyəsinin qalxması və sahil xətlərinin dəyişməsi beynəlxalq dəniz hüququnda yeni mübahisələrə səbəb olur. Dövlətlər bu məsələyə görə sərhədlərini və ərazi sularını müəyyənləşdirərkən yeni metodlar və yanaşmalar tətbiq etməyə başlayıblar [19].

Texnologiya və iqtisadiyyat: “Mavi iqtisadiyyat”

Texnologiya və iqtisadiyyat, beynəlxalq dəniz hüququnun inkişafına müasir çağırışlar gətirir. Bu yeni çağırışlar, dənizlərdən istifadənin səmərəliliyini artırır, lakin eyni zamanda yeni hüquqi məsələlər də yaradır:

- **Avtonom Gəmilər və Süni İntellekt:** süni intellektlə idarə olunan pilotsuz gəmilər dəniz hüququnda yeni hüquqi mübahisələrə səbəb olur. Bu gəmilərin “kapitan” və “heyət” anlayışlarına uyğunluğu, gəmiçilik hüququnu yenidən tənzimləməyi tələb edir;

- Dəniz Dibi Mədəni və Dərin Dəniz Fəaliyyətləri: Beynəlxalq Dəniz Dibi Orqanı (ISA) tərəfindən tənzimlənən dərin dəniz mədəni fəaliyyəti, ekoloji standartlarla balanslaşdırılmalıdır. Bu fəaliyyətlərin tənzimlənməsi həm də ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi məqsədini güdür.

Mübahisələrin sülh yolu ilə həlli

Beynəlxalq dəniz hüququnda mübahisələrin sülh yolu ilə həlli prinsipi çox vacibdir. Bu prinsipə, dövlətlər münaqişələri silahlı mübarizə aparmadan, hüquqi vasitələr və beynəlxalq tribunallar vasitəsilə həll etməyə çalışırlar:

- Beynəlxalq Dəniz Hüququ Tribunalı (ITLOS): Hamburqda yerləşən bu tribunal, dəniz hüququ ilə bağlı mübahisələrin həllində xüsusi rol oynayır. O, dövlətlər arasında olan hüquqi mübahisələrə obyektiv və ədalətli yanaşmalar təqdim edir;

- Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi (ICJ): Dövlətlərarası mübahisələr üçün ümumi beynəlxalq məhkəmə olan ICJ, mübahisələrin həlli üçün geniş hüquqi prosedurlar təqdim edir və dövlətlərə tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq etməkdə kömək edir.

Beləliklə də, beynəlxalq dəniz hüququ, yalnız gəmiçilik və ticarət məsələləri ilə məhdudlaşmır. O, həmçinin ətraf mühitin qorunması, bioloji müxtəlifliyin saxlanması, dəniz resurslarının ədalətli və davamlı istifadəsi kimi mühüm məsələləri əhatə edir. Bu hüquq sahəsi, dövlətlər arasında hüquqi çərçivə yaradaraq, dünya oke-

anlarında sülh və təhlükəsizliyi təmin etməyə çalışır.

Müasir dövrdə bu hüquq sahəsinin inkişafı, həm klassik prinsiplərin, həm də yeni çağırışların nəzərə alınmasını tələb edir. Dənizlərin azad istifadəsi, suverenlik hüquqları, mübahisələrin sülh yolu ilə həlli, ətraf mühitin qorunması və bərabər istifadə prinsipləri hələ də beynəlxalq dəniz hüququnun əsasını təşkil edir. Ancaq texnologiyaların inkişafı, iqlim dəyişikliyi, dərin dəniz resurslarının istismarı və bioloji müxtəlifliyin qorunması kimi yeni məsələlər bu hüquq sahəsinin davamlı olaraq yenilənməsini və təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Nəticə

Beynəlxalq hüquq sistemində hər bir dövlətin dənizlər üzərindəki hüquqları və öhdəlikləri, digər dövlətlərin hüquqlarına hörmət edərək balanslaşdırılmalıdır. Bununla yanaşı, beynəlxalq əməkdaşlıq və qarşılıqlı hörmət, hər bir dövlətin öz resurslarından səmərəli və davamlı şəkildə istifadə etməsini təmin edir.

Beynəlxalq dəniz hüququnun inkişafı, həmçinin global məsələlərə həll yolları tapmağa və dövlətlər arasında hüquqi ədalətin təmin edilməsinə yönəlib. Dənizlərin qorunması, ticarət yollarının açıq olması və beynəlxalq mübahisələrin sülh yolu ilə həlli üçün hüquqi mexanizmlər və beynəlxalq təşkilatlar mühüm rol oynayır. Yalnız bu halda dünya okeanlarında sülh, təhlükəsizlik və davamlı inkişaf təmin oluna bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS). (1982). United Nations.
2. Agreement under UNCLOS on the Conservation and Sustainable Use of Marine Biological Diversity of Areas Beyond National Jurisdiction (BBNJ). (2023).
3. International Convention for the Prevention of Pollution from Ships (MARPOL). (1973/1978).
4. International Convention for the Safety of Life at Sea (SOLAS). (1974).
5. Convention on the Legal Status of the Caspian Sea. (2018), Aktau.
6. Grotius, H. (1609/2004). *Mare Liberum*. Oxford University Press.
7. van Ittersum, M. (2006). Profit and Principle: Hugo Grotius, Natural Rights Theories and the Rise of Dutch Power. Brill.
8. Carter, L. (2013). Roman Law and the Origins of Maritime Law. Cambridge University Press.
9. Bynkershoek, C. van. (1702). *De dominio maris*.
10. Churchill, R. R., & Lowe, A. V. (1999). *The Law of the Sea*. Manchester University Press.

11. Tanaka, Y. (2019). The International Law of the Sea. Cambridge University Press.
12. Shaw, M. N. (2021). International Law. Cambridge University Press.
13. Rothwell, D. R., & Stephens, T. (2016). The International Law of the Sea. Hart Publishing.
14. Zimmitskaya, H., & von Geldern, J. (2011). Is the Caspian Sea a Sea; and Why Does It Matter? Journal of Eurasian Studies.
15. Hasanov, A. (2018). The Legal Status of the Caspian Sea and Azerbaijan's National Interests. Baku.
16. Özkan, İ. (2020). Caspian Sea Legal Regime and Regional Security. Ankara University Law Review.
17. International Seabed Authority (ISA). Regulations and Reports.
18. UNEP. (2021). Marine Environment and Climate Change.
19. IMO. (2022). Autonomous Shipping and Maritime Safety.

Иманлы Мухаммад Наги оглу,
преподаватель кафедры гуманитарных наук
Азербайджанской государственной морской академии, профессор

**ЭВОЛЮЦИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО МОРСКОГО ПРАВА: ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ,
ПРАВОВЫЕ РЕЖИМЫ И ВЛИЯНИЕ НА КАСПИЙСКОЙ РЕГИОН**

РЕЗЮМЕ

В статье проводится комплексный анализ международного морского права как самостоятельной отрасли международного публичного права. Рассматриваются исторические этапы его формирования, ключевые принципы, правовой режим морских зон и особенности правового статуса Каспийского моря. Особое внимание уделяется Конвенции ООН по морскому праву 1982 года, а также современным вызовам, связанным с устойчивым развитием, защитой морской среды, деятельностью на морском дне и развитием технологий. Анализируется роль международных судебных органов в мирном разрешении споров. Делается вывод о динамичном и комплексном характере современного международного морского права и его значении для обеспечения глобальной безопасности и устойчивого использования морских ресурсов.

İmanlı Mahammad Nagi,
Professor, Lecturer, Department of Humanities,
Azerbaijan State Maritime Academy

**EVOLUTION OF INTERNATIONAL MARITIME LAW: BASIC PRINCIPLES,
LEGAL REGIMES AND INFLUENCE ON THE CASPIAN REGION**

SUMMARY

The article provides a comprehensive analysis of international maritime law as an independent branch of public international law. It examines the historical development of maritime legal principles, the legal regime of maritime zones, and the specific legal status of the Caspian Sea. Particular attention is devoted to the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea and to contemporary challenges related to sustainable development, marine environmental protection, seabed activities, and technological innovation. The role of international judicial bodies in the peaceful settlement of disputes is also assessed. The study concludes that modern international maritime law represents a dynamic and integrated legal system essential for ensuring global security and the sustainable use of marine resources.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 28.01.2026
Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 18.02.2026
Çapa qəbul olunma tarixi: 24.02.2026